

Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben

Slíz Mariann

1. Bevezető

A történeti névtudomány egyik jelentős kutatási területe a családnevek kialakulásának ideje, megszilárdulásának folyamata. Ennek vizsgálata természetesen nem lehetséges konkrét adatok, források (pl. oklevelek, összeírások stb.) tanulmányozása nélkül. A névtannak komoly segítséget nyújt ebben a történettudomány, különösen a művelődés-, a település- és a családtörténeti irodalom (l. pl. Székely 1970; Fehértói 1975, 1994; Fallenbüchl 1991).

Dolgozatomban e hatalmas témakörből mindössze két, egymással szorosan összefüggő kérdéssel foglalkozom: 1. Mikortól beszélhetünk valódi családnevekről? 2. Mitől függ, hogy a több, egymás mellett élő változat közül melyik válik családnévvé? E kérdések megválaszolásához a hagyományos eszközök mellett (és nem helyett!) elsősorban a kognitív szemantikai felfogást használom fel.

2. A magyar családnevek keletkezése

A magyar családnevek keletkezésének pontos idejét illetően igen nagy eltérések vannak a kutatói vélemények között. Melich János (1943: 271) szerint például már a 13. századtól vannak családneveink, Mikesy Sándor (1959: 82) a 16. század első felére, Mező András (1970: 28) viszont a 17–18. századra teszi a szabályosan öröklődő névrendszer kialakulását hazánkban. E jelentős eltérések egyik oka, hogy a családnevek kialakulása meglehetősen hosszú folyamat volt.

A korábbi egyelemű névhez kezdetben egy úgynevezett 'megkülönböztető névelem' kapcsolódott. (A kifejezést Mező Andrástól [1970: 78] kölcsönöztem, mivel vizsgálatomban helyesebbnek tartom ennek a hasz-

nálatát Fehértói Katalin [1969: 5] szűkebb, a *filius*-os és a *de* + helyneves alakokat kizáró 'megkülönböztető név' terminusával szemben.) A megkülönböztető névelemek leggyakoribb típusai: a *filius*-os név, a *de* + helynév, a nemzetségnév (*de genere*) és a *dictus*-os név (l. pl. Benkő 1949). Mivel a nemzetségnév nem játszott jelentősebb szerepet a családnévvé válás folyamatában, szerkezeti szempontból pedig nem sokban különbözik a *de* + helyneves típustól, a továbbiakban csak a másik hárommal foglalkozom.

Kezdetben egy személy megjelölésére szinte oklevelenként más-más névváltozatot használtak (pl. 1336: *Pauli magistri tawarnicorum domine regine* [AnjOkm. III: 296], 1336: *magnifici viri magistri Pauli de Gara magistri tawarnicorum et iudicis curie domine regine* [AnjOkm. III: 278]). Ezek a nevek ezért még inkább körülírásoknak tekinthetők. Valódi családnévnek akkor nevezhetünk egy névelemet, ha megszilárdult. Ez természetesen nem az alakjára, írásmódjára vonatkozik, hiszen az sokáig a lejegyzőjétől függött, hanem arra, hogy minden esetben ugyanaz a névelem fordul elő benne. A másik fontos kritérium az öröklődés, amelyre egyéb adat híján abból is következtethetünk, ha a testvérek nevében azonos névelem található (l. pl. Hajdú 2003: 737–738). A korai forrásokból azonban legtöbbször szinte lehetetlen megállapítani az öröklődés tényét. Nem elegendő például az, hogy egy apának és a fiának a nevében is ugyanaz a birtoknév szerepel, hiszen mindaddig, amíg a család tulajdonában van ez a birtok, természetesen adódik a *de* + helyneves körülírás lehetősége. Hasonló a helyzet a foglalkozásnévvel is: mivel gyakran a foglalkozás is apáról fiúra szállt, nem tudjuk eldönteni, hogy egy adott névelem csak alkalmi megjelölésként szolgált-e vagy már öröklődött. Ez a bizonytalanság okozza a kutatók közti véleménykülönbséget. Fehértói Katalin (1969: 33) például – formai szempontok alapján – a *de* + helyneves szerkezetet még nem tartotta családnévnek: csak a magyaros formában leírt, *-i* helynévképzős alakokat fogadta el valódi családnévként. N. Fodor János óvatosabban fogalmaz: „Az kevésbé valószínű, hogy ezek a névele-

mek »általános érvénnyel« már családnévnek tekinthetők lennének, de kétségtelen, hogy rejthetnek már családnevet” (2004: 31).

Az általam vizsgált anyag, az AnjOkm.-nak a 14. század első harmadára eső oklevelei nem nyújtanak elegendő mennyiségű és minőségű adatot a kérdésben való egyértelmű állásfoglalásra. Vizsgálatom nagyjából negyven évet ölel föl: ez nem elegendő a nagyobb ívű változások megfigyelésére. Mivel kutatásom az egész ország területére kiterjed, a legtöbb személy vagy család csak egyszer bukkan föl az anyagomban. Ez igencsak megnehezíti az öröklődés tényének vizsgálatát. Annyit azonban e nehézségek ellenére is meg lehet állapítani az adatok alapján, hogy a megkülönböztető névelemek használata még igen nagy változatosságot mutat ugyanazon személy esetében is, ezért véleményem szerint ebben az időszakban kevés esetben beszélhetünk családnvevekről (pl. a Franciaországból származó Drugethek kapcsán: az ő nevük mindig közel azonos formában, latin elemek nélkül szerepel a forrásokban, ezért feltételezhető, hogy már megszilárdult, francia eredetű családnévvel van dolgunk). Az ismertett nehézségek miatt ezért a továbbiakban nem is időbeli határokat igyekszem megállapítani, hanem azokat a kritériumokat kísérem meg felállítani, amelyeknek a teljesülése esetén egy névelemet már családnévnek tekinthetünk.

2.1. A kognitív szemantika segítségével

Vizsgáljuk meg, milyen következtetésekre juthatunk e kérdésben a kognitív szemantika elveit követve. Az elmélet teljes körű bemutatása messzire vezetne bennünket tárgyunktól, ezért a következőkben csupán a számunkra lényeges elveket tekintem át röviden (bővebben l. pl. Langacker 1987, 1991). A kognitív szemantika felfogása szerint nyelvi tudásunk enciklopédikus, nem választható el a világról alkotott tudásunktól. A világról szerzett információkat kognitív tevékenység révén, absztrakcióval dolgozzuk fel, sematizáljuk és kategorizáljuk. A kategóriák nem igen/nem döntéseken alapulnak, hanem a nyelvhasználók ítéletétől függenek: úgyneve-

zett tipikalitási feltételek jellemzik őket. Azok az elemek, amelyek a leginkább megfelelnek e feltételeknek, a kategória prototípusai. Egy kategóriában ezek mellett még számtalan tipikus és kevésbé tipikus elem is lehet (prototípus-elmélet). Ez az elmélet tehát erősen hangsúlyozza a nyelvhasználók szerepét: a nyelvtani szerkezetek nem önelvűek, hanem a beszélők hozzák őket létre aktív problémamegoldó tevékenység révén, az adott kommunikációs helyzetnek és célnak megfelelően.

A családnevek kapcsán számunkra a főnév és a melléknév, valamint a jelzős szerkezetek kognitív felfogása a legfontosabb, hiszen a személynevek jelzős szerkezeteknek tekinthetők. A főnév és a melléknév az igével ellentétben statikus, atemporális. A főnév dolgokat nevez meg, amelyeket kognitív tartományokban dolgozunk fel: ezekből áll össze a főnév jelentése. A *harapófogó* szó jelentése például a FUNKCIÓ, az ALAK, az ANYAG, a SZERSZÁMOK stb. kognitív tartományaiból épül fel. Használatkor ezek közül csak egy kerül profilba a kommunikációs célnak megfelelően, a többi háttérben marad. A melléknév ezzel szemben mindig valamilyen relációt fejez ki: a *kék* például a színek egy tartományát jelöli. Ez a szín azonban csak valamilyen entitáshoz kapcsolva észlelhető (nincs *kékség* általában véve, csak *kék valami*, pl. *kék ing*): a *kék* melléknév a színtartomány és az entitás egymáshoz való viszonyát fejezi ki. A főnév és a melléknév tehát egyaránt szerkezetekként értelmeződnek (komponensszerkezetek). Az összetettebb szerkezetek (pl. a számunkra fontos jelzősek) egyszerűbb szerkezetekből jönnek létre, vagyis a komponensszerkezetek meghatározott módon összekapcsolódva magasabb szintű kompozitumszerkezeteket hoznak létre (l. pl. Tolcsvai 2005a: 27–43).

2.2. A névadás kognitív szempontból

A névadás maga is kognitív aktus: erősen függ attól, hogy a nyelvhasználók hogyan érzékelik a körülöttük lévő világot. A megnevezés során a megnevezendő dolog számos tulajdonsága közül egy emelődik ki (profilírozódik), erről kapja ez a dolog a nevét: egy alak (trajektor) mindig egy

háttérből (landmarkból) emelkedik ki, ahhoz képest értelmezhető. Az emberek megnevezése is ezen elv alapján történik. Az *ember* főnév jelentése számos kognitív tartományból épül fel (pl. LAKHELY, CSALÁDI KAPCSOLATOK, KÜLSŐ ÉS BELSŐ TULAJDONSÁGOK). A névadáskor ezek közül egy, a legkönnyebben hozzáférhető, vagyis amelybe a megnevezendő személy legfeltűnőbb tulajdonsága tartozik, aktívvá válik, s referenciapontként segíti a célhoz, az adott személyhez való eljutást (a referenciaponttól l. pl. Tolcsvai 2005b: 43–70). Ha például valaki vagyonos, akkor a nála szegényebbek háttérből ezzel a tulajdonságával feltűnően kiválik: 1391: *Georgio dicto Gazdagh* (Fehértói 1969). (Ugyanígy háttérként szolgál gazdagságához többi tulajdonsága is, melyek kevésbé szembeszökőek.) Ez a felfogás, úgy tűnik, kiválóan alkalmas a világi névadás, valamint a ragadványnevek és a családnevek keletkezésének a magyarázatára is.

A tulajdonnévről Langacker (követve a nyelvészeti hagyományt) megjegyzi, hogy egyetlen entitás egyedítő neve. Ha azonban egy beszélgetésben több azonos nevű személyről esik szó, a név azonosító funkciója azonnal megszűnik működni: a név inkább köznévként viselkedik, ezért szükség van olyan egyedítő elemekre, körülírásokra, amelyekkel egyértelművé tehetjük, kiről beszélünk (1991: 58–60). A lényegénél fogva lehorgonyzott tulajdonnévnek tehát ilyen esetekben ugyanúgy szüksége van a lehorgonyzásra, mint egy köznévnek (a lehorgonyzásról l. Langacker 1987: 126–128). Ez a szempont valójában már igen korán felmerült a családnevek keletkezésének okával kapcsolatban: e szerint azért volt szükség a kételemű nevek kialakulására, mert a névállomány elszürkülésével túl sokan viselték ugyanazt a nevet, s ez zavart okozhatott a mindennapi életben. Habár nem zárható ki ez sem az okok közül, ennél sokkal fontosabbak voltak a jogi, társadalmi, gazdasági és művelődéstörténeti szempontok, a nemesség körében például elsősorban az öröklés biztosítása, ahogyan azt többek között már Melich János (1943), Benkő Loránd (1949) és Mikesy Sándor (1959) is kifejtette. Számunkra azonban ez most kevésbé lényeges, annál fontosabb azonban az, hogy Langacker ezen állí-

tása egyértelműen arra utal, hogy ezeket az egyedítő elemeket nem tekintik a tulajdonnév részének. Ez pedig egybecseng a fent bemutatott hagyományos névtani felfogással.

Mivel egy személy nevét az egyes oklevelekben más-más típusú megkülönböztető névelemekkel látták el, felmerül a kérdés, hogy az adott helyzetben az illetőnek miért éppen ez vagy az a tulajdonsága vált a legfontosabbá. Megfigyeléseim szerint ezt elsősorban nyelven kívüli tényezők befolyásolták.

Talán a legmeghatározóbb e tényezők közül a társadalmi helyzet. A nemesek számára nemességük bizonyítása, öröklésük zavartalansága létkérdés, a méltóságok, hivatalok elérése pedig áhított cél volt. Megnevezésükben ennek megfelelően a CSALÁDI VISZONYOK, a BIRTOK, a NEMZETSÉG vagy a MÉLTÓSÁG kognitív tartománya vált leggyakrabban aktívvá. A megkülönböztető névelemek fenti három típusából ezért a nemesekre a *filius*-os és a *de* + helyneves volt a legjellemzőbb. A *filius*-os típus elnevezés valójában némileg leegyszerűsíti, a leggyakoribb tag kiemelésével fogja össze ezt a névelemfajtát: bár a legtöbbször valóban az apa neve szerepel a körülírásban, előfordul, hogy más, az apánál valamilyen okból fontosabb rokon szolgál referenciapontként. Ez az ok lehetett például az, hogy e rokontól nagy birtokot, vagyont örökölt az adott személy, esetleg e rokon viselte a családban a legjelentősebb méltóságot, vagyis ő volt a családnak a figyelem számára legkiemelkedőbb tagja (l. pl. Fehértói 1975).

A nemtelenek többségének ezzel szemben nem volt birtoka, nem tartoztak nemzetséghez, nem viseltek magas méltóságokat, és az apjuk vagy egyéb őseik kiléte is kevésbé volt jelentős szempont. Ezért az ő megnevezésükkor inkább a KÜLSŐ vagy BELSŐ TULAJDONSÁG, a LAKHELY és a FOGLALKOZÁS tartományok aktiválódtak, vagyis a nemtelenekre inkább a *dictus*-os nevek voltak jellemzőek (ugyanerre a következtetésre jutott pl. Fehértói 1970: 155; Kurcz 1988: 76; Engel 2003: 583–584; az egyéb tényezőkre l. bővebben Slíz 2008).

2.3. A háromféle szerkezet

Vizsgáljuk most meg a három szerkezetet egy-egy kitalált példán:

Alexander filius Petew

Michael de Veresmarth

Johannes dictus Arany

tr lm

Korábban azt mondtuk, hogy a megkülönböztető névelem referenciapontként szolgál az adott személy konceptualizálásához. Mikor a célt eléjük, a referenciapont kikerül a figyelem középpontjából, de a háttér aktív része marad. A cél – azaz jelen esetben Sándor, Mihály vagy János – tehát mindig a trajektor, a megkülönböztető elem pedig a landmark szerepébe kerül: a fiút viszonyítjuk az apához (a birtokos szerkezetről I. Tolcsvai 2005b: 43–70), a (föld)birtokost a (föld)birtokához vagy egy személyt egy színtartományhoz (feltéve persze, hogy az *arany* itt színre és nem gazdagságra vagy egyéb jellemzőre utal; minőségjelzős szerkezetek).

A trajektor és a landmark között kölcsönös, egymást feltételező viszony van. Ha a kettő közül valamelyik eltűnik, ez a viszony természetesen megszűnik. Ha például Mihály elszegényedve elveszíti birtokát, eltűnik a háttér, amelyhez őt korábban viszonyítottuk. Ennek a körülírással nevek esetében azt kellene eredményeznie, hogy a *de* + helyneves szerkezet eltűnik, helyette a továbbiakban a másik kettő valamelyikét használnák. Ha a szerkezettel ennek ellenére a későbbiekben is találkozunk, az egyértelműen annak a jele, hogy családnévvel van dolgunk. Ez történt az N. Fodor János (2004: 36) által vizsgált Bacskai családdal is: valamikor 1346–1360 körül elhagyták Bacskát, 1379-ben pedig le is mondtak róla a nemzetség egy másik ága javára, ennek ellenére a nevükben továbbra is szerepelt a *de Bachka* elem. A szerkezet mögött ekkor már nincsen valódi viszony, vagyis a név többé már nem körülír, jellemez, hanem azonosít, teljesítve ezzel a „névség” egyik alapvető tipikalitási feltételét. A korábbi, lehorgonyzásra szolgáló elem tehát – elveszítve eredeti funkcióját – a név részévé vált. Mi

sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy ha most már ezzel a két-elemű névvel (pl. *Vörösmarty Mihály*) ismerünk több személyt is, egy beszélgetésben újabb egyedítő elemre lesz szükségünk az egyértelmű azonosítás érdekében. Ugyanakkor, abban a „pillanatban”, amikor a megkülönböztető névelem családnévvé válik (pl. *Vörösmarty*), új landmark jön létre: az adott személyt (Mihályt) mostantól a családjához mint háttérhez viszonyítjuk. Módosítanunk kell tehát a korábbi megállapítást: a trajektor és a landmark közötti viszony ezek szerint mégsem szűnik meg, csupán megváltozik a landmark átalakulásával.

A fent leírt folyamat még egy változással jár. Amíg egy név mellé más-más megkülönböztető névelemek járulhatnak, a névadás kognitív aktusa folyamatosan újrateemtődik, a megnevezés mögött minden alkalommal ott van a megnevező egyén vagy közösség aktív problémamegoldó munkája. Amint azonban a névelemből családnév válik, a megnevező szerepe megszűnik: mintha megfosztanák szakácsművészete gyakorlásának lehetőségétől, s ettől kezdve készételeket tálalnának fel neki.

3. A családnévvé válás folyamata

Az első kérdést ily módon megválaszolva logikusan adódik a második: mitől függ, hogy a három (vagy ezek kombinálása esetén több) változat közül végül melyik válik családnévvé? A bonyolultabb körülírásokat azonnal kizárhatjuk, hiszen azok egyértelműen az írásbeliség termékei, szóbeli használatra teljesen alkalmatlanok, ez pedig áthághatatlan akadály a családnévvé válás útjában. Marad tehát a három alaptípus. A megoldást ismét a referenciapontban kell keresnünk. Képzeljük el, hogy egy idegen városban próbálunk eljutni egy megadott címre. Többeket is megkérdezzünk, de mindenki máshoz viszonyítva magyarázza el az útvonalat. Így valószínűleg sosem találunk el a keresett helyre. (Ezzel a helyzettel szembesül a kutató akkor is, amikor a személyek azonosításán fáradozva megpróbálja eldönteni, hogy a *Stephanus dictus Fekete* név viselője vajon azonos-e egy későbbi oklevélben említett *Stephanus filius Thur*-ral.) Ha-

sonlóan reménytelen lenne a helyzetünk, ha útbaigazítónk egy naponta arra járó piros Suzukihoz viszonyítaná a keresett épületet. A referenciapontnak tehát állandónak, stabilnak kell lennie ahhoz, hogy betöltse a funkcióját. Amennyiben nem elég stabil, automatikusan lecserélődik egy stabilabbra (l. bővebben Slíz 2008). A stabilitás ugyanis nem igen/nem döntés, hanem fokozat kérdése. Ebből következik, hogy minél stabilabb egy referenciapontként szolgáló névelem, annál nagyobb az esélye a családnévvé válásra.

3.1. Az alaptípusok stabilitás szerint

Vizsgáljuk meg ennek alapján a három alaptípust. Az apanév (vagy egyéb rokon neve) egy személyre vonatkoztatva (többnyire) stabilnak tekinthető, a család szempontjából nézve azonban korántsem az, hiszen generációnként változik. Valószínűleg ezzel magyarázható az a jelenség, amelyre Engel Pál (2003: 583–584) is felfigyelt Valkó megye nemesi neveinek vizsgálatakor: a 15. század közepére e típus igencsak visszaszorult, a helyneves szerkezetek aránya pedig ezzel ellentétesen fokozatosan nőtt. A helynév ugyanis kellően stabil referenciapont, hiszen egy birtok akár századokon keresztül is megmaradhatott egy család tulajdonában. Ha a *de* + helyneves szerkezet nem nemesre utal, hanem olyan személyt jelöl, aki a névben megjelölt településről származott el, szintén stabil referenciapontról beszélhetünk, hiszen a családok (és szomszédaik, ismerőseik is) nemzedékeken keresztül számon tartották származásukat. A *dictus*-os típus nem egységes ebből a szempontból: egyes külső és belső tulajdonságok (pl. hajszín, magasság, kedély, szokásszerű cselekvés stb.), valamint a foglalkozás öröklődhetnek, tehát stabilnak tekinthetők a család szempontjából, mások azonban nem.

3.2. A név öröklődése

Érdekes ellentmondást tapasztalunk azonban akkor, ha visszatérünk az első kérdés tárgyalásakor felmerült problémához: mindaddig nem tudjuk

igazolni például egy *de* + birtokneves alakulatról, hogy családnévvé vált, amíg a család el nem adja, veszíti stb. a birtokát. Ugyanezt mondtuk el a foglalkozásnevekről is: amíg a foglalkozás öröklődik, a névöröklés nem bizonyítható.

Ezzel szemben – a genealógiát is bevonva a kutatásba – egy *filius*-os név esetében már három generáció ismerete elegendő az öröklődés tényének megállapításához: ha a *filius* után nem az apa, hanem valamilyik korábbi felmenő, pl. a nagypapa neve áll, már egészen biztosan családnévvé van dolgunk.

Óvatosabban kell eljárunk viszont a *dictus*-os nevekkel: ha az apa és a fia nevében ugyanaz a névelem szerepel, gyanakodhatunk a név öröklődésére. Az örökölhető tulajdonságok esetében persze ugyanúgy lehetetlen biztosat mondani, mint a *de* + helynév kapcsán (de ki dönti el, mit tekinthetünk öröklődőnek és mit nem?), a metaforikus (pl. 1377: *Petrus dictus Chyrke* [Fehértói 1969]) és különösen a becéző nevek esetében azonban már könnyebb dolgunk van. Vegyük például a következő adatot: 1338: *magister Sebus filius Abrae dicti Abychk de Sancto Georgio* (AnjOkm. III: 456). Az apa nevében az *Abychk* megkülönböztető névelem az *Ábrahám* becézésével jött létre, feltehetőleg azért, hogy meg tudják őt különböztetni apjától (tehát Sebes nagyapjától), akit szintén *Ábrahám*-nak hívtak (a családról I. Karácsonyi 1900: 665–672). Ha ez a névelem Sebes vagy testvérei, Tamás és Péter nevében is megjelent volna, már egyértelműen családnévvé, nem pedig becéző eredetű, megkülönböztető célú körülírásnak kellene tekintenünk (ilyen adatról azonban nincs tudomásunk). Az elmondottakból egyenesen adódik a következtetés: bár a családnévvé váláshoz minél stabilabb referenciapont szükséges, annak megállapítására, hogy egy elem már családnévvé vált-e, éppen a kevésbé stabil referenciapontként működő megkülönböztető elemek az alkalmasab-
bak.

4. Összegzés

Összegezve eddigi tapasztalatainkat azt láthatjuk, hogy sem a hagyományos, sem pedig a kognitív elemzés nem nélkülözheti a forrásokból merített adatokat, s egyikkel sem mennénk sokra a társtudományok bevonása nélkül. Az első kérdésben (Mikortól beszélhetünk valódi családnevekről?) lényegében mindkét módszerrel ugyanarra az eredményre jutottunk, habár eltérő elméleti alapokról indulva. A második kérdés (Mitől függ, hogy az egyes változatok közül végül melyik válik családnévvé?) az elsővel ellentétben korábban nemigen merült fel a történeti személynévtani kutatásokban. Már maga a problémafelvetés is arra utal tehát, hogy a kognitív szemlélet megtermékenyítő hatással lehet a későbbi névtudományi vizsgálódásokra is.

Forrás

AnjOkm. 1–4. = Nagy I. (szerk.) 1878–1884. *Anjou-kori okmánytár*. Budapest.

Irodalom

- Benkő Loránd 1949. *A régi magyar személynévadás*. Budapest.
- Engel P. 2003. Királyi emberek Valkó megyében. In: Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Csukovits E. (szerk.). Budapest: Osiris Kiadó. 578–599.
- Fallenbüchl Z. 1991. Név kutatás és családtörténet. *Névtani Értesítő* 13. 48–53.
- Fehértói K. 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fehértói K. 1970. Társadalmi-gazdasági tényezők a XIV. századi jobbágy-ság kételemű neveinek kialakulásában. In: Kázmér M. – Végh J. (szerk.) 153–156.
- Fehértói K. 1975. Genealógia és névkutatás. *Magyar Nyelv* 71. évf. 4. 456–458.
- Fehértói K. 1994. Gondolatok családneveink eredetéről. *Magyar Nyelvőr* 118. évf. 4. 430–437.
- Hajdú M. 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- N. Fodor János 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *Névtani Értesítő* 26. évf. 31–45.
- Karácsonyi J. 1900/2004.² *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest: Nap Kiadó. Reprint.
- Kázmér M. – Végh J. (szerk.) 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kurcz Á. 1988. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar* 1. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar* 2. Stanford, California: Stanford University Press.
- Melich J. 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39. évf. 4. 265–289.
- Mező A. 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén*. Kisvárda: A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 3.
- Mikesy S. 1959. Miért alakultak ki vezetékneveink? *Magyar Nyelvőr* 83. évf. 1. 82–87.

- Slíz Mariann 2008. Melyiket a négy közül? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. A VI. Névtudományi Konferencia előadásai (előkészületben).
- Székely Gy. 1970. A személynevek és a történettudomány. In: Kázmér M. – Végh J. (szerk.) 201–208.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005a. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igeről. *Magyar Nyelv* 101. évf. 1. 27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005b. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. 21. 43–70.

Summary

Cognitive historical onomastics? The development of family names in cognitive semantic framework

The article deals with the question how historical personal names can be examined in the framework of cognitive semantics and whether the results of this research are compatible with those of traditional onomastics. To exemplify the complexity of the question the author treats the problems of the development of Hungarian family names.

Distinctive name components functioned as bases for later family names can be divided into four groups: (i) names with *filius*, (ii) *de* + place name, (iii) names with *dictus*, (iv) patronymics (*de genere*). Onomastics claims that a distinctive name component becomes a true family name when it becomes steady: when *Kovács* ('smith') is not a smith by profession any more, when all members of a family bear the same distinctive name, etc.

Adapting the framework of cognitive semantics we must accept that giving a name is a cognitive act: out of the attributes (landmarks) of a person to be named the most characteristic feature (trajector) is chosen to form a name. When the feature disappears (a person called *Kovács* is not a smith any longer), the relation also dissolves and the distinctive name component becomes a family name. The author examines what factors are responsible for this change in case of each above name type and detects why a given distinctive name becomes a family name out of the wide choice of possible name forms.

The author claims that both traditional and cognitive considerations, although their approach and methods are different, reach the same conclusion. Furthermore, in the framework of cognitive semantics many problems disregarded by traditional onomastics can easily be explained.